

ЯДЕРНЕ СТРИМУВАННЯ І ЯДЕРНИЙ ШАНТАЖ У ПОЛІТИЦІ РФ

УДК 621.039.58:32(470)

<https://doi.org/10.53679/2616-9460.specialissue.2022.11>

Іжак Олексій Іванович –

завідувач сектору досліджень

Центрального регіону в місті Дніпрі

Національного інституту стратегічних досліджень, м. Дніпро, Україна

ORCID: 0000-0001-6536-687X

Ядерна зброя відіграє ключову роль в політиці РФ. Концепції застосування або погрози застосування ядерної зброї з боку цієї країни включають як доктринально визначене ядерне стримування, так і доктринально невизначений ядерний шантаж, що став центральним елементом російської гібридної війни. Провал початкових цілей широкомасштабної воєнної агресії РФ проти України, розпочатої 24 лютого 2022 р., вплинув на російську ядерну політику. Змінилися критерії застосування ядерної зброї у конвенційній війні та форми ядерного шантажу.

Ефективність ядерної політики РФ залежить від ступеня відповідності її складників усталеним міжнародним нормам, сформованим відповідно до глобального режиму нерозповсюдження ядерної зброї. Ці норми можуть бути визначені як глобальний ядерний порядок. Політика ядерного шантажу з боку РФ виходить за межі цього порядку й створює «ядерний безлад». Наразі він втрачає ефективність для російського керівництва, перетворюючись на «ядерний блеф». РФ робить спроби приховати ядерний шантаж за доктринальними положеннями ядерного стримування, яке загалом залишається ефективним.

У війні з Україною РФ робить активні спроби штучного створення критеріїв використання ядерної зброї, які би формально відповідали глобальному ядерному порядку, залишаючи водночас простір для ядерного шантажу. Зокрема, цим може бути пояснено звинувачення Росії на адресу України в розробці зброї масового ураження й намагання якнайшвидше анексувати тимчасово окуповані українські території. Створення повоєнної архітектури міжнародної безпеки вимагатиме приведення ядерної політики РФ до норм глобального ядерного порядку.

Ключові слова: ядерна зброя, глобальний ядерний порядок, політика РФ, режим нерозповсюдження ядерної зброї, російсько-українська війна.

Oleksii Izhak

NUCLEAR DETERRENCE AND NUCLEAR INTIMIDATION IN RUSSIA'S POLICY

Nuclear weapons play a key role in Russia's security thinking. Concepts of the use or threat of use of nuclear weapons by the Russian Federation include both doctrinally defined nuclear deterrence

and doctrinally indefinite nuclear intimidation. The latter has become a central element of the hybrid war waged by Russia. The failure to achieve the initial goals of Russian large-scale military aggression against Ukraine, which began on 24 February 2022, has affected Russia's nuclear policy. The criteria for the use of nuclear weapons in conventional warfare and the forms of nuclear intimidation have changed.

The effectiveness of Russia's nuclear policy depends on the degree of compliance of its components with established international norms, formed within the framework of the global nuclear non-proliferation regime. These norms can be defined as the global nuclear order. Russia's policy of nuclear intimidation falls out of this order and creates a "nuclear disorder". Currently, it is losing effectiveness for the Russian leadership, since it is increasingly seen as a "nuclear bluff". Russia is trying to hide its nuclear intimidation behind the doctrinal provisions of nuclear deterrence, which generally remains effective.

In the war against Ukraine, Russia is actively trying to artificially create criteria for the use of nuclear weapons that would formally correspond to the global nuclear order, while leaving room for nuclear intimidation. In particular, this may explain accusations against Ukraine of developing weapons of mass destruction and Russia's attempts to annex the temporarily occupied Ukrainian territories as soon as possible.

The creation of a postwar architecture of international security will require bringing Russian nuclear policy to the norms of the global nuclear order.

Keywords: nuclear weapons, global nuclear order, foreign/nuclear policy of the Russian Federation, nuclear non-proliferation regime, Russia's war against Ukraine.

Глобальний ядерний порядок

З набранням чинності Договором про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) (Treaty on the Non-Proliferation, 1970) у 1970 р. країни світу розділились на тих, які є офіційними володарями ядерної зброї, та інші. Офіційних володарів загалом п'ять: Велика Британія, Китай, РФ, США і Франція. Близько 90 % світових ядерних арсеналів припадає приблизно рівними частками на дві з цих країн – РФ і США. Більшість країн світу добровільно погодилися відповідно до ДНЯЗ відмовитися від володіння ядерною зброєю. Таких країн, які мають міжнародне визнання і є членами ООН (193 повних члена і два спостерігачі), зараз 186 зі 195. Низка країн – Індія, Пакистан, Ізраїль і КНДР – є володарями обмежених арсеналів ядерної зброї поза межами ДНЯЗ (Індія, Пакистан і Ізраїль до Договору не приєднувалися, КНДР була його учасницею як неядерна держава, але вийшла з Договору 2003 р.). Кілька країн не є учасниками ДНЯЗ, але є неядерними де-факто.

Ядерна зброя як така не є забороненою, на відміну від інших видів зброї масового ураження – хімічної та біологічної. Останні універсально заборонені міжнародними конвенціями. Ядерна зброя формально залишається легальним інструментом ведення війни з тим розумінням, що будь-який інструмент війни є обмеженим загальноприйнятими законами та звичаями війни (або міжнародним

гуманітарним правом – ці терміни є синонімами). У 1994 р. Міжнародний суд ООН більшістю голосів дійшов консультативного висновку про те, що загроза застосування або застосування ядерної зброї загалом суперечить міжнародному законодавству, насамперед принципам міжнародного гуманітарного права (International Court of Justice, 1996). Тобто легальність ядерної зброї є обмеженою нормами міжнародного права.

Глобальний режим нерозповсюдження ядерної зброї є неможливим без зобов'язань офіційних ядерних держав стосовно неядерних. Текст ДНЯЗ не містить зобов'язань ядерних країн щодо конкретних умов використання ядерної зброї. Проте він закладає саму філософію режиму нерозповсюдження. Стаття VI Договору свідчить, що «кожна з Сторін Договору зобов'язується в дусі доброї волі вести переговори про ефективні заходи по припиненню гонки ядерних озброєнь у найближчому майбутньому та ядерному роззброєнню, а також про договір про загальне і повне роззброєння» (Treaty on the Non-Proliferation, 1970, Chap. VI)¹.

Існують різні інтерпретації щодо термінів і повноти виконання цього зобов'язання. Проте існує укорінене спільне його розуміння більшістю неядерних країн, яке полягає в тім, що ядерні країни зобов'язались одного дня позбутись ядерної зброї,

¹ Збережено стилістику документа (ред.).

проте не докладають для цього достатніх зусиль. Це бачення втілювалося в Договорі про заборону ядерної зброї (ДЗЯЗ), що набув чинності 2021 р. (Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons, n.d.). Його учасники – неядерні країни. Вони не вийшли з ДНЯЗ, проте своєю участю в новому договорі декларували, що зобов'язання про універсальну відмову від ядерної зброї має стати конкретнішим, ніж передбачено текстом статті VI ДНЯЗ.

Окрім загального часового обмеження на володіння ядерною зброєю, окресленого в тексті ДНЯЗ, існують додаткові зобов'язання ядерних держав, прийняті у зв'язку з укладанням цього Договору. Ці зобов'язання стосуються умов застосування ядерної зброї й були публічно проголошені в міжнародних документах і національних доктринах.

На етапі обговорення універсального режиму нерозповсюдження ядерної зброї в 1965 р. Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію 2028 (XX), у якій зазначалося, що договірні відносини між ядерними і неядерними країнами мають втілювати баланс взаємної відповідальності та зобов'язань (United Nations, 1965, § 2(b)). Зрештою ці зобов'язання було оформлено в т. зв. негативних і позитивних гарантіях з боку ядерних держав на адресу без'ядерних.

На момент укладання ДНЯЗ визначальним елементом міжнародної системи безпеки було блокове протистояння, в якому ключовими гарантантами були США і колишній СРСР. Це суттєво позначилося на природі зобов'язань ядерних країн перед неядерними.

Першими було визначено позитивні гарантії, тобто необхідну реакцію ядерних держав на напад із використанням ядерної зброї на неядерні країни. Для тих з них, що мали союзні відносини із США й тодішнім СРСР, які склались ще до підписання ДНЯЗ, питання позитивних гарантій вирішувалось самими союзними відносинами, що втілювали право на колективну самооборону відповідно до статті 51 Статуту ООН. У цій групі без'ядерних країн були й ті, які вже в 1960-ті роки мали потенціал для створення ядерної зброї. США запропонували їм альтернативу володіння ядерною зброєю у вигляді процедур розширеного ядерного стримування в межах НАТО. Ці процедури склались ще до підписання ДНЯЗ і є чинними досі, хоча статус неядерних країн у межах розширеного ядерного стримування НАТО знижується. Цей аспект союзних зобов'язань НАТО останніми роками був предметом претензій з боку РФ. Проте російські заяви про невідповідність процедур розширеного

ядерного стримування НАТО зобов'язанням відповідно до ДНЯЗ не мають під собою підстав, адже колишній СРСР погодився з їх легальністю самим фактом свого приєднання до Договору в 1968 р.

Решті неядерних країн, неохоплених союзними відносинами з ядерними державами, Рада Безпеки ООН, постійними членами якої є п'ять ядерних держав (на момент підписання ДНЯЗ існувала суперечність щодо форми членства Китаю), надала позитивні гарантії, викладені в Резолюції № 255. Фактично це були запевнення в наданні або підтримці надання негайної допомоги з боку ядерних держав у разі нападу на неядерну країну з використанням ядерної зброї (United Nations, 1968, § 2).

Ці запевнення були повторені Резолюцією Ради Безпеки ООН № 984 від 1995 р. (United Nations, 1995a, § 7). Остання спиралася на розгорнуті публічні зобов'язання з боку офіційних ядерних країн. Причиною появи цих запевнень стала спільна зацікавленість ядерних країн у безстроковому продовженні дії ДНЯЗ в межах його Оглядової конференції 1995 р. За рік до того, за Будапештським меморандумом 1994 р., у зв'язку з відмовою від ядерної зброї Україна отримала певні позитивні запевнення, які, проте, обмежувалися зобов'язанням Великої Британії, РФ і США домагатися негайних дій Ради Безпеки ООН з метою надання допомоги (United Nations, 1994, § 4).

Негативні гарантії, тобто дії, до яких ядерні країни зобов'язуються не вдаватися стосовно без'ядерних, формулювались окремо. Для неядерних країн, що перебували у союзних відносинах з ядерними, такі гарантії не могли бути надані протягом блокового протистояння часів Холодної війни. Колишній СРСР пропонував неядерним країнам НАТО зобов'язання не застосовувати проти них радянську ядерну зброю лише в разі їх відмови від розміщення на власній території ядерної зброї союзників. Пропозицію не було прийнято через неминуче за таких умов зростання загрози конвенційного нападу СРСР.

Стосовно неядерних країн, що не мають союзних відносин із ядерними, негативні гарантії надавалися з моменту укладання ДНЯЗ, проте в межах регіональних механізмів безпеки – для т. зв. зон, вільних від ядерної зброї (без'ядерних зон). Договори про їх утворення мали додаткові протоколи, до яких приєднувались ядерні держави. Протоколи містили спільне зобов'язання не застосовувати ядерну зброю і не погрожувати її застосуванням проти країн без'ядерних зон.

Першим таким договором був Договір Тлателолко (Treaty of Tlatelolco) 1967 р. про без'ядерну зону в Латинській Америці та Карибському басейні (набирав чинності окремо для різних країн-підписантів). Протокол із гарантіями до нього був підписаний і ратифікований ядерними країнами протягом 1968–1979 рр. Другий – це Договір Раротонга (Treaty of Rarotonga) 1985 р. (набрав чинності 1986 р.) стосовно без'ядерної зони в південній частині Тихого океану. США підписали, проте досі не ратифікували протоколи до цього Договору. Третім був Бангкокський договір (Bangkok Treaty) 1995 р. (набрав чинності 1997 р.) про без'ядерну зону в Південно-Східній Азії. Протокол про негативні ядерні гарантії до нього не підписала жодна ядерна країна. Четвертим був Договір Пеліндаба (Pelindaba Treaty) 1996 р. (набрав чинності 2009 р.). Протокол гарантії був підписаний і ратифікований протягом 2006–2011 рр. (США підписали, проте не ратифікували). П'ятий – це Договір про утворення зони, вільної від ядерної зброї, у Центральній Азії (також відомий як Семейський договір) 2006 р. (набрав чинності 2009 р.). Протокол до нього був підписаний і ратифікований протягом 2014–2015 рр. (США підписали, але не ратифікували) (United Nations. Protocols, n.d.).

Універсально негативні гарантії неядерним країнам було проголошено ядерними країнами після закінчення холодної війни. У 1995 р. Рада Безпеки ООН у зв'язку з підготовкою до безстрокового продовження ДНЯЗ ухвалила згадану вище Резолюцію № 984 із посиланням на односторонні заяви ядерних держав, у яких містилися, зокрема, негативні гарантії – фактично запевнення.

Китай виклав своє запевнення найкатегоричніше: «Китай зобов'язується не використовувати та не погрожувати використанням ядерної зброї проти Держав, що не володіють ядерною зброєю, або зон, вільних від ядерної зброї, ніколи і за жодних обставин. Це зобов'язання природно застосовується до Держав, що не володіють ядерною зброєю і є учасниками Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, та Держав, що так чи інакше взяли на себе порівнянні міжнародні зобов'язання не виробляти і не здобувати ядерних вибухових пристроїв» (United Nations, 1995c, point 9 of Appl.).

Китай універсалізував гарантії, які надав країнам без'ядерних зон, у межах договорів про їх утворення. Позицію можна пояснити тим, що КНР на той час не мала міжнародних безпекових зобов'язань і поступалася іншим ядерним країнам за рівнем ядерних озброєнь, а також вважала, що послаблен-

ня ядерного чинника в міжнародній політиці сприятиме розширенню економічного впливу країни.

Інші ядерні держави надали запевнення тільки тим неядерним країнам, котрі є учасниками ДНЯЗ, і з важливим винятком (виключним випадком), що відрізняє ці запевнення від договірних гарантій, наданих країнам без'ядерних зон. Для Великої Британії, РФ, США і Франції винятком був проголошений напад на них або їхніх союзників з боку неядерної країни спільно з ядерною країною.

Конкретні формулювання зазначеного виключного випадку важливі для розуміння глибини зобов'язань ядерних країн. Формулювання Великої Британії було таким: «вторгнення або інший напад на Об'єднане Королівство, його залежні території, його збройні сили або інші війська, його союзників або державу, стосовно якої воно має безпекові зобов'язання, здійснені або підтримані такою неядерною державою в об'єднанні або в альянсі з ядерною державою» (United Nations, 1995f, § 6 of Appl.).

Виключний випадок РФ був сформульований тожожно, за винятком визначення території – «вторгнення або інший напад на Російську Федерацію, її територію» (United Nations, 1995e, Appl. II). Оскільки РФ не мала «залежних територій», вона визначила тільки власну. Не виключено, що поспіх у спробах проголосити російську приналежність тимчасово окупованих українських територій пов'язаний, зокрема, із намаганням РФ штучно провести «червону лінію» можливого використання ядерної зброї проти України.

Французька формула виключного випадку була тожожною російській (United Nations, 1995d, § 7 of Appl.). США виклали свій випадок так само, як РФ і Франція, за винятком того, що території США були згадані в множині (United Nations, 1995b, § 3 of Appl.). Тобто йдеться також про т. зв. інкорпоровані та організовані території (наразі це Пальміра Атол, Гуам, Північні Маріанські Острови, Пуерто-Рико, Американські Віргінські Острови). Велика Британія у своїй формулі такі території визначила як залежні і згадала їх окремо.

У формулах виключного випадку Великої Британії, РФ, США і Франції важливим є посилання на напад на «збройні сили або інші війська» (*armed forces or other troops*) цих країн або союзників, здійснений «в об'єднанні або в альянсі» (*in association or alliance*) із ядерною державою. Цей критерій відповідає визначенню агресії, що

міститься в Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 1974 р. (United Nations, 1974, Chap. 3(d) of Appl.). Відмінністю є те, що у визначенні агресії йдеться про види збройних сил, а також морську піхоту й повітряні флоти. Нижча конкретика критерію застосування ядерної зброї може бути пов'язана з тим, що різні ядерні держави мають власну адміністративну структуру військ.

Важливим є те, що з усіх варіантів агресії, наведених у визначенні ООН, напад на війська заявлений окремо. Інші види агресії (бомбардування території, блокада портів, використання легально розгорнутих на території жертви військ агресора поза межами узгодженого, акції великого масштабу парамілітарних сил), узагальнено як «інший напад».

Таким чином, критерій можливого використання ядерної зброї з боку Великої Британії, РФ, США і Франції проти неядерних країн, що не входять до без'ядерних зон і здійснили напад спільно або в альянсі з іншою ядерною країною, має певну градацію, що має три чіткі рівні: воєнне вторгнення на територію, напад на війська, напад в іншій формі. Тобто агресія у формі воєнного вторгнення на територію не є єдиним критерієм можливого використання ядерної зброї.

Окреслену базову формулу негативних гарантій 1995 р. було втілено в згаданому Будапештському меморандумі стосовно запевнень у безпеці України (United Nations, 1994, § 5).

Коли плани широкомасштабного воєнного нападу на Україну вже були визначені російським керівництвом і відомі іншим країнам, п'ять офіційних ядерних держав опублікували на державних сайтах узгоджену заяву щодо запобігання ядерній війні й неприпустимості гонки ядерних озброєнь. Заява готувалась у межах підготовки чергової Оглядкової конференції ДНЯЗ, яка переносилася з 2020 р., формально через пандемію COVID-19, фактично – через зростання напруженості між ядерними та неядерними країнами щодо темпів скорочення ядерних озброєнь у світі. У заяві зазначено, що «ядерні озброєння – доки вони продовжують існування – мають слугувати оборонним цілям, стримуванню агресії і попередженню війни» (The White House, 2022, § 2).

Ініціатором спільної заяви виступила РФ. Тобто навіть за наявності планів нападу на Україну всупереч Будапештському меморандуму РФ зважала на наслідки, які цей напад може мати для глобального режиму нерозповсюдження.

За всієї хиткості запевнень, наданих ядерними державами, вони визначають підґрунтя міжнародного консенсусу, що є основою ДНЯЗ як універсального впорядкувального інструменту міжнародної безпеки, глобального ядерного порядку. Відповідно до нього застосування ядерної зброї обмежується відносинами між самими ядерними державами. Застосування ядерної зброї або погроза нею неядерній країні можлива лише в разі агресії або нападу з боку цієї неядерної країни спільно з іншою ядерною країною. Ядерна зброя не може використовуватися для політичного та економічного примусу неядерних країн з боку ядерної.

«Ядерний безлад» російської політики

У Воєнній доктрині РФ зазначено, що застосування ядерної зброї є можливим як дія у відповідь на використання ядерної зброї та інших видів зброї масового ураження іншою країною, а також «у разі агресії проти Російської Федерації із застосуванням звичайної зброї, коли під загрозу поставлене саме існування держави» (Военная доктрина, 2018, ст. 27, § 1).

Таке формулювання значною мірою, проте не повністю, перебуває в межах глобального ядерного порядку. Можливість використання ядерної зброї для стримування дій із застосування хімічної та біологічної зброї передбачено також ядерною стратегією США. Цей аспект стратегії є предметом дискусій і може бути змінений під час перегляду статусу ядерних сил США в 2022 р.¹ Аналогічне доктринальне положення в документах РФ також є дискусійним. Проблемою у цьому зв'язку є практика провокацій з боку РФ, які можуть включати застосування хімічної та біологічної зброї «під іншим прапором».

Іншою проблемою є те, що згідно з Воєнною доктриною РФ ядерна зброя країни може бути використана в разі агресії проти неї із застосуванням звичайної зброї навіть без участі іншої ядерної країни. Воєнна доктрина РФ фактично замінює критерій «участь іншої ядерної країни» на критерій «загроза існуванню РФ». В умовах авторитарного правління змінений критерій може інтерпретуватися

¹ У 2022 р. огляд ядерних сил США проводився одночасно і разом із оглядом протиракетної оборони. Адміністрація представила Конгресу США таємні варіанти обох документів 28 березня 2022 р. Їх відкриті варіанти було анонсовано для публікації, проте станом на жовтень 2022 р. не оприлюднено (див.: Fact Sheet: 2022 Nuclear Posture Review and Missile Defense Review, U.S. Department of Defense. URL: <http://surl.li/disxj>).

вільно. Як екзистенційна може бути трактована, наприклад, загроза руйнації політичного режиму РФ унаслідок програшу у звичайній війні.

Понад те, протягом останнього десятиліття РФ сформувала концепцію використання ядерної зброї, яка в країнах Заходу отримала назву «ескалації заради деескалації». Ідея полягає в тім, що погроза використання ядерної зброї після швидкої і несподіваної перемоги РФ у гібридній війні змусить капітулювати без відповіді навіть сильнішого противника, такого як НАТО.

Офіційно РФ цю концепцію не підтверджувала. В опублікованих доктринальних документах можна побачити тільки її окремі елементи. Зокрема, в Основах державної політики Російської Федерації у сфері військово-морської діяльності на період до 2030 року, затверджених 2017 р., зазначено, що «в умовах ескалації воєнного конфлікту демонстрація готовності і рішучості застосування сили з використанням нестратегічної ядерної зброї є дієвим стримувальним чинником» (Основа государственной, 2017, ст. 37). Основним доказом існування концепції є її викладення в «Огляді ядерних сил США» (Nuclear Posture Review) 2018 р. (U.S. Department of Defense, 2018, р. 30). Опис цієї концепції – результат комунікацій військових США і РФ.

У висловлюваннях провладних російських політиків концепція «ескалації заради деескалації» тривалий час лунала як така, що існує де-факто. Керівництво РФ постійно демонструвало готовність до застосування ядерної зброї. Втіленням такої готовності стали публічні вислови Путіна 2018 р. як відповіді на запитання про застосування ядерної зброї: «Навіщо нам такий світ, у якому не буде Росії?» (Соловьев, 2018) і «Ми як мученики потрапимо в рай, а вони просто здохнуть» (Заседание, 2018).

Особисте ставлення Путіна важливе, оскільки згідно із Воєнною доктриною «рішення про застосування ядерної зброї ухвалює Президент Російської Федерації» (Военная доктрина, 2018, ст. 27, § 2). Вислови про світ, маловартий без Росії, і ядерний рай було вбудовано Путіним у розлогі пояснення стратегії застосування ядерної зброї з боку РФ. За його словами, стратегія побудована на т. зв. «зустрічному ударі у відповідь»¹. Це відомий з часів Холодної війни варіант застосування ядерної зброї, за якого рішення про застосування ухвалюється, коли засоби попередження про ракетний напад і засоби реєстрації ядерних вибухів можуть

точно визначити факт ядерної атаки і місця удару, однак самий ядерний удар ще не завдано, принаймні в повному обсязі.

Зустрічний удар у відповідь відрізняється від двох інших форм реакції на масштабний ядерний напад – власне зустрічного удару і власне удару у відповідь. Жоден масштабний ядерний напад не може трапитися моментально. Навіть удар угруповання найбільш боєготових міжконтинентальних балістичних ракет може тривати годинами, не кажучи вже про балістичні ракети на підводних човнах, крилаті ракети та бомби на стратегічних бомбардувальниках. Тому стає можливим зустрічний удар, який завдається за фактом попередження про напад, коли ще жодна ракета або бомба не досягла своїх цілей. Вважається, що це небезпечна стратегія, оскільки можливими є помилки засобів попередження. Тому основним варіантом ядерного стримування є удар у відповідь, який завдається після завершення принаймні першої хвили нападу. Ядерні сили з часів Холодної війни будувалися так, щоб виявити максимальну стійкість під час ядерного нападу і завдати неприйнятної для противника за наслідками удару у відповідь. У цьому, власне, і полягає ідея стратегічної стабільності через гарантоване взаємне знищення.

Зустрічний удар у відповідь буквально означає, що ядерні сили, переведені в найвищий ступінь готовності до глобальної ядерної війни, завдають автоматизований удар у відповідь за фактом реєстрації перших ядерних вибухів на власній території і реєстрації неминучого наближення засобів доставки ядерної зброї в межах масштабного ядерного нападу. Це удар у відповідь у процесі нападу. Він означає максимальну ескалацію ядерної війни до того, як власні ядерні сили зазнають значних втрат у результаті нападу. Формально ідея зустрічного удару у відповідь відповідає зобов'язанням ядерних держав у межах глобального режиму нерозповсюдження ядерної зброї. Водночас у кількох аспектах численні заяви Путіна про ядерну зброю (наведені цитати є найбільш відомими, проте це лише частина таких заяв) є поза «нормальною» стратегією ядерної держави.

По-перше, постійний акцент на питаннях ядерної зброї за відсутності жодних ознак можливості ядерного нападу на РФ може бути індикатором готовності до першого неспровокованого ядерного удару. Сама згадка про зустрічний удар у відповідь у контексті сучасного стану глобального режиму нерозповсюдження є провокативною.

¹ Ответно-встречный удар (рос.).

Після закінчення Холодної війни стратегічна ядерна зброя США і РФ, на які припадає понад 90 % арсеналів, скорочувалася. Та частина стратегічних сил, що перебуває на постійному чергуванні, націлена на Світовий океан. Статус сил постійно контролюється через систему двосторонніх взаємних повідомлень, кількість яких становить сотні на рік, та інспекції на місцях, що мають місце десятки разів на рік.

Тактична ядерна зброя США і РФ відповідно до політично зобов'язувальних двосторонніх рішень із початку 1990-х років переважно перебуває на центральних базах зберігання (у РФ це т. зв. об'єкти «С»). За цими зобов'язаннями в «нормальних умовах» у сухопутних військах і на флоті тактична ядерна зброя має бути відсутня (Koch, 2012, pp. 23–39). Приховано порушити ці рішення непросто.

Російські заяви про зустрічний удар у відповідь вказують на підтримання ядерних сили у стані, який забезпечує нанесення удару протягом приблизно півгодини, протягом якої балістичні ракети США теоретично можуть досягти території РФ. У такій спосіб може проголошуватися готовність російського керівництва завдати саме перший ядерний удар. Інакше для РФ немає сенсу провокувати напруження навколо готовності до ядерної війни без ознак ядерної загрози з боку США.

По-друге, ядерна риторика і демонстративні дії РФ корелюють із її загальною агресивністю в питаннях, що не потребують застосування ядерної зброї в межах глобального ядерного порядку. Показовим було послання Путіна Федеральним зборам РФ від 1 березня 2018 р. (Послание президента, 2018). Половину виступу було присвячено презентації нових видів ядерних озброєнь, які начебто кардинально випереджають за технічним рівнем ядерні озброєння США і найближчим часом мають бути поставлені на бойове чергування (із шести продемонстрованих у комп'ютерній анімації видів на сьогодні в режимі дослідної експлуатації у військах перебуває два).

З періодичністю в кілька років у РФ із широким висвітленням у медіа проводяться навчання ядерних сил, що імітують нанесення ядерного удару. На відміну від регулярних навчань будь-яких видів збройних сил під час цих комплексних навчань з назвою «Грім» залучаються системи бойового управління ядерними силами від моменту ухвалення рішення президентом РФ на їх застосування. Подібні навчання в інших країнах, якщо проводяться, ніколи не стають предметом піару.

Останній раз навчання «Грім» було проведено в середині лютого 2022 р. – безпосередньо перед широкомасштабним нападом на Україну (Учение сил, 2022). Збіг у часі проведення навчань ядерних сил і безпосередньої підготовки до нападу на Україну не був випадковим. Про це свідчить заява Путіна в день нападу: «Хто б не намагався завадити нам, а надто створити загрози для нашої країни, для нашого народу, мають знати, що відповідь Росії буде негайною й матиме для вас такі наслідки, яких ви у своїй історії ще ніколи не зазнавали» (Обращение президента, 2022). Риторика вказувала на можливість використання РФ ядерної зброї. У 2014 р., перед вторгненням у Крим, демонстрація ядерної готовності РФ була менш виразною, однак схожою за суттю. Готовність до використання ядерної зброї тоді транслиувалася Путіним в особистих комунікаціях зі світовими лідерами (Кондрашов, 2015).

Заяви і демонстрації готовності до застосування ядерної зброї свідчать про відхід РФ від оборонної стратегії ядерного стримування і використання наступального ядерного шантажу. На початок широкомасштабного нападу такий шантаж був адресований країнам, здатним надати допомогу Україні. Формально РФ дотримувалася норм застосування ядерної зброї: або у відповідь, або в разі нападу з боку неядерної країни спільно з ядерною. Водночас напад трактувався широко – як стан бойових дій, за яким на другий план посувається питання про джерело агресії. Так само широко РФ трактувала спільні дії України з ядерними державами – як будь-яке залучення країн НАТО, охоплених системою розширеного ядерного стримування з боку США.

Російський ядерний шантаж спрацював у тому аспекті, що жодна країна не наважилася надати Україні воєнну допомогу – безпосередньо взяти участь у війні з РФ. Протягом перших місяців війни така участь залишалася публічно проголошеним табу для США і для НАТО. Причини такого табу були комплексними, проте міра готовності РФ до ядерної ескалації при виникненні певних умов є очевидною.

Водночас російський ядерний шантаж не спрацював в аспекті надання Україні масштабної військової допомоги поза межами безпосередньої участі у війні. Погроза Путіна наслідками, небаченими в історії, не спрацювала щодо постачань Україні озброєнь, надання масштабної економічної та політичної допомоги, запровадження проти РФ жорстких санкцій. Росія не наважилася на ядерний удар для запобігання цій допомозі, проте робила

спроби переконати партнерів України, що такий удар можливий.

Уже 27 лютого, коли стало зрозуміло, що блискавична війна проти України провалилась, а США і ЄС запроваджують несподівані для російського керівництва жорсткі санкції, Путін віддав наказ *«перевести сили стримування російської армії в особливий режим несення бойового чергування»* (Встреча Владимира Путина с Сергеем Шойгу, 2022). У березні 2022 р. літаки президентського авіазагону імітували евакуацію російської еліти до сховищ на сході РФ (Stewart, 2022). У квітні російські медіа поширювали інформацію з посиланнями на високих чиновників, що *«на цій стадії»* РФ *«розглядає опцію звичайних озброєнь»* із натяком, що можлива інша «стадія» та інша «опція» (Что на самом деле, 2022).

Зазначені дії РФ мали ознаки інформаційної операції. Зокрема, поняття *«особливий режим несення бойового чергування»* ядерними силами не має визначення в російській доктрині. Літаки президентського авіазагону при реальній евакуації російської еліти не включали б авіаційні трекери. Повідомлення російських медіа про готовність до ядерної ескалації не викривляли би слова високопосадовців. Водночас США зреагували на ці сигнали повідомленням про збільшення польотів власного авіаційного командного пункту ядерних сил (Liebermann, 2022).

Кульмінацією погроз ядерною ескалацією з боку РФ стала заява Путіна від 27 квітня 2022 р. Виступаючи перед членами палат Федеральних зборів РФ, він сказав: *«Підкреслю ще раз: якщо хтось має намір втрутитися в події, що відбуваються, зовні та створюватиме для Росії неприйнятні для нас загрози стратегічного характеру, вони повинні знати, що наші удари у відповідь будуть блискавичними, швидкими. У нас є для цього всі інструменти, якими не може зараз похвалитися ніхто. А ми не будемо хвалитися, ми будемо їх використовувати, якщо буде потрібно. І хочу, щоб всі про це знали, всі рішення у нас щодо цього ухвалені»* (Встреча Владимира Путина с Советом, 2022).

Наведена цитата викрила кілька важливих аспектів політичного мислення російського керівництва. Перший – інтереси Росії та інтереси її правлячого режиму не є тотожними: існують загрози Росії, неприйнятні «для нас», тобто режиму. Другий – «червоною лінією» для застосування ядерної зброї є не «саме існування Росії», як зазначено у Военній доктрині, а неприйнятні для режиму ро-

сійської влади загрози стратегічного характеру. Третій аспект – оновлений критерій використання ядерної зброї, так само як і у Военній доктрині, не стосується участі інших ядерних країн у створенні загрози для РФ.

Водночас емоційність цієї заяви свідчила про те, що російський ядерний шантаж уже втратив ефективність. Він був сприйнятий у світі, радше, як блеф. Обґрунтованою можна вважати гіпотезу, що причиною такого ставлення був занадто зухвалий вихід російських погроз поза межі усталеної системи норм, що формують міжнародний «ядерний порядок», який сама РФ не хотіла би руйнувати.

На початку травня 2022 р. посол Росії у Вашингтоні А. Антонов в інтерв'ю виданню Newsweek зробив «деескалаційну» заяву. Він зазначив, що ядерна риторика Росії була неправильно сприйнята та свідомо спотворена на Заході (O'Connor, 2022). Аргументуючи «неправильність», він послався на доктринальне положення РФ, згідно з яким ядерна зброя може бути застосована РФ лише у відповідь на використання ядерної зброї проти РФ та її союзників або в разі неядерної агресії, яка ставить під загрозу саме існування Росії. Водночас посол зазначив, що з боку НАТО недооцінюється ризик ядерної війни, тому РФ приділяє цьому підвищену увагу. РФ розчарована тим, що США припинили діалог щодо стратегічної стабільності після 24 лютого 2022 р., який Росія хотіла би продовжити, як тільки США будуть до цього готові.

Зауваження Антонова щодо недооцінки загрози ядерної війни з боку США й НАТО є важливим для розуміння природи російського ядерного шантажу. Росія не хоче ядерної війни, але хоче, щоб Захід боявся готовності РФ застосувати ядерну зброю в невизначеній ситуації.

Спікер Держдуми Володін у той же день, 5 травня, заявив, що саме США, а не РФ збільшують ядерні ризики. За його словами, РФ застосує ядерну зброю лише у відповідь – *«якщо завдадуть, ми відповімо»* (В Думе заявили, 2022).

Наступного дня, 6 травня, заступник директора департаменту інформації та друку Міністерства закордонних справ РФ Зайцев заявив під час брифінгу, що *«сценарії можливого застосування ядерної зброї чітко прописані в російських доктринальних документах. Вони не застосовуються для реалізації завдань, поставлених під час спеціальної воєнної операції в Україні»*. Водночас *«країнам Заходу на чолі із США було б корисно зберігати*

читке усвідомлення абсолютної неприпустимості безвідповідальної ескалації своїх антиросійських дій, включно зі створенням неприйнятних для Росії загроз стратегічного характеру та розкручування риторики про вигадану російську ядерну загрозу, спотворюючи слова наших представників» (Брифінг замістителя, 2022).

Повторення представником МЗС РФ формули Путіна про «неприйнятні для Росії загрози стратегічного характеру» дозволяє припустити, що вона є усталеною конструкцією ядерної стратегії РФ де-факто, на відміну від формули «загрози самому існуванню Росії» – де-юре.

Ірраціональність політики ядерного шантажу РФ

Ключовою проблемою реалізації політики ядерного шантажу РФ є відсутність у цій політиці конкретного воєнного сенсу. Шантаж апелює до жаху перед будь-яким застосуванням ядерної зброї. Водночас РФ змушена уникати будь-якої визначеності щодо конкретних бойових цілей застосування, адже визначеність запускає механізм стримування. Тому просте з'ясування можливих сценаріїв використання ядерної зброї руйнує шантаж.

Ядерна зброя має свої властивості, які визначають її ефективність саме як зброї. Саме на цих властивостях побудовано «нормальні» ядерні стратегії, що відповідають усталеним нормам глобального ядерного порядку. Шантаж, який надто віддаляється від цих стратегій, стає очевидним, хоча на певному початковому етапі може впливати на політику країн, на які він спрямований.

З моменту появи ядерної зброї, її першого застосування та серії випробувань під час військових навчань стало зрозуміло, що «додана вартість» цієї зброї для досягнення цілей війни є відносно невисокою.

При обмеженому застосуванні ядерної зброї її ефект є переважно психологічним. Знищення Хіросіми та Нагасакі для пришвидшення закінчення Другої світової війни закарбовано у свідомості поколінь. Проте це знищення відбулося переважно через збіг обставин: спекотну суху погоду, переважно дерев'яну забудову цих міст і необізнаність населення та військових щодо чинників ураження. Світлове випромінювання спричинило масові пожежі, що знищили Хіросіму та Нагасакі, радіація вбила значну кількість жителів.

Після руйнування європейських міст під час Другої світової війни звичайними авіабомбами та артилерією удари, завдані ядерною бомбою 15 кт тротилового еквівалента по Хіросімі та ядерною бомбою 21 кт – по Нагасакі, мали незначний додатковий воєнний ефект. За роки Другої світової війни на Берлін було скинуто 67 кт звичайних бомб, Кельн – 44, Гамбург – 38, Ессен – 37 кт. Масовані бомбардування протягом короткого часу могли вимірюватися кілотоннами. У лютому 1945 р. лише за кілька діб на Дрезден було скинуто близько 7 кт звичайних бомб. Проте це не змусило Німеччину капітулювати, тільки наблизило цю подію. Японію змусила капітулювати несподіваність появи нової зброї з її незрозумілими на той момент додатковими чинниками ураження.

Радіаційний ефект ядерного вибуху, як наразі зрозуміло, значно поступається ефекту від руйнації активної зони ядерного реактора з опроміненим ядерним паливом. Хіросіма й Нагасакі були швидко відбудовані, нині – це сучасні міста. Натомість зона довкола Чорнобильської АЕС є досі відчуженою, зруйнований реактор закритий конфайнментом на десятиліття без технічної можливості утилізації розплавленого ядерного матеріалу зі зруйнованої активної зони.

Після понад 2 тис. ядерних випробувань, включно із понад 500 атмосферними, проведених після закінчення Другої світової війни, обмежене використання ядерної зброї у сучасній війні не матиме того психологічного впливу, який спостерігався в Японії. В Україні у 70-ті роки ХХ ст. було здійснено два підземні ядерні вибухи сумарною потужністю кілька кілотонн тротилового еквівалента кожний. Це т. зв. випробування в мирних цілях. У Донецькій області намагалися збільшити видобуток вугілля (не збільшили), у Харківській – загасити свердловину газоконденсатного родовища з високим тиском (не загасили й використали звичайні засоби). Уже забутий вибух селітри в порту Бейрута 2020 р. мав потужність близько 1,5 кт тротилового еквівалента.

Сумарну потужність боеголовок ракет, випущених РФ по території України з 24 лютого 2022 р., можна оцінити в кілька кілотонн (понад 2 тис. ракет, кожна з яких несла вибухівки мінімум 100 кт тротилового еквівалента)¹. Бомбові та артилерійські удари РФ по Маріуполю та іншим населеним пунктам Донецької і Луганської областей вимірювалися кілотоннами.

¹ Дані на момент написання статті (прим. ред.).

Раціональні воєнні плани використання тактичної ядерної зброї на полі бою під час Холодної війни мали два основні варіанти. Перший – прорив укріпленої оборони противника під час наступу. Другий – знищення других ешелонів військ, що наступають, в обороні. Обидва варіанти слабо відрізнялися від базового варіанта використання ракетних військ і артилерії у звичайній війні з тією різницею, що під час звичайної війни використовувалися би боєприпаси надвисокої потужності. Така війна не була б ядерною в повному розумінні, оскільки бойові дії велися би переважно конвенційними методами, ядерна зброя використовувалася би для збільшення вогневої потужності військ. Раціональність її використання вимагала б обмежень для уникнення наслідків, катастрофічних для самих військ на полі бою.

У термінальному стані збільшення вогневої потужності військ теоретично можливо стає власне ядерна війна, тобто така війна, яка ведеться виключно або переважно з використанням ядерної зброї. Тоді йтиметься не просто про знищення військ противника на полі бою, а про знищення політичного, воєнного та економічного потенціалу країни-противника, тобто знищення самої країни. Ядерна війна велася би т. зв. стратегічною зброєю з кількаразово більшою потужністю, ніж її має тактична ядерна зброя, і фактично глобальною дією. Ядерна війна вимагала би швидкого – протягом годин і днів – використання ядерних сил значно більшої руйнівної потужності, ніж сумарна потужність усіх ядерних випробувань, які здійснювалися десятиліттями з часів Другої світової війни.

Стратегія ядерної війни у будь-якому сценарії вимагала би завдати масований перший удар по командних центрах і ядерних силах противника з метою позбавлення його можливості удару у відповідь. Але стратегічні ядерні сили побудовані таким чином, щоб вони могли зберегти здатність завдати неприйнятної для противника удару у відповідь. Композиція стратегічних ядерних сил США і РФ з часів Холодної війни створює баланс, заснований на взаємному гарантованому знищенні за будь-якого сценарію ядерної війни.

Цей баланс перебуває поза межами раціонального застосування ядерної зброї. Якщо сумарна потужність звичайної зброї, використаної під час Другої світової війни, вимірювалася одиницями мегатонн, то максимальна сумарна потужність ядерної зброї, накопиченої під час Холодної війни, – тисячами мегатонн. Глобальна ядерна війна з тисячами ядерних вибухів протягом короткого часу за екологічними

наслідками порівнювана з одночасним виверженням десятків великих вулканів. Через забруднення повітря з високою вірогідністю настала би тривала ядерна зима з масовою загибеллю живих істот на додаток до безпосереднього знищення середовища проживання внаслідок власне ядерних вибухів.

Ірраціональність ядерної війни втілена у самому словосполученні «взаємне гарантоване знищення» – mutual assured destruction, або MAD, тобто «божевільний». Очевидність цього безумства робить ірраціональним уможливленню критерій виграшу в ядерній війні, яким є ситуація збереження певної кількості боєготової ядерної зброї при повному знищенні та/або використанні ядерної зброї противником. На тлі неминучих наслідків ядерної війни перемога в ній не може бути бажаною.

Обмежене використання тактичної ядерної зброї протягом холодної війни унеможливлювалося тим, що існували механізми, які б автоматично призводили до ескалації до рівня глобальної ядерної війни, неприйнятної для всіх. Тому колишній СРСР наважувався тільки на проксі-війни із США.

Із завершенням Холодної війни композиція ядерних сил США і Росії змінилася. Стратегічну ядерну зброю, застосування якої могло би спричинити світову катастрофу, значно скорочено. З понад 10 тис. бомб і боєголовак, розгорнутих з кожного боку на кінець 80-х років ХХ ст., у 2020-ті залишилося близько 1,5 тис. (ще приблизно стільки ж у центральних арсеналах з кожного боку).

Процес скорочення ядерних арсеналів, непомітний у кожен конкретний момент часу, триває. Наприкінці ХХІ ст. кількість ядерних боєприпасів у світі із тисяч одиниць може скоротитися до сотень. Ядерні держави модернізують носії ядерної зброї, але не створюють нову ядерну зброю. Тенденцію скорочення може зламати Китай, який має плани досягнення ядерного паритету із США та РФ. Проте зберігаються можливості для відмови Китаю від нарощування арсеналів ядерної зброї навіть при нарощуванні кількості носіїв.

Через природні скорочення в перспективі кількох десятків років глобальна ядерна війна може стати взагалі неможливою. Матиме місце інша ситуація з іншою архітектурою безпеки. Водночас наразі зберігаються опції знищення світу, створені під час Холодної війни.

Запроваджуючи концепцію «ескалації заради деескалації», РФ скористалась зникненням механізмів

му автоматичної ескалації обмеженого застосування ядерної зброї до рівня глобальної ядерної війни. У російському керівництві були впевнені, що перший демонстраційний ядерний удар, навіть погроза таким ударом, проти європейської країни НАТО змусить Альянс капітулювати в блискавичній війні гібридними засобами, розпочатій РФ.

Усвідомлення цієї загрози призвело до перегляду композиції ядерних сил США в згаданому «Огляді ядерних сил США» 2018 р. Зміни уможливили швидкий пропорційний ядерний удар у відповідь на перший удар з боку РФ по країні НАТО. Після такої ядерної відповіді РФ довелося б або капітулювати, або переходити до вищого рівня ескалації аж до глобальної ядерної війни, яка для неї залишається неприйнятною.

Після змін у статусі ядерних сил США вірогідність гібридної атаки РФ на європейські країни НАТО, зокрема країни Балтії, знизилася. Атака на інші країни, які мають запевнення, але не гарантії захисту від ядерного нападу, могла залишитися в уявленнях російського керівництва прийнятною. Проте у війні РФ з Україною обмежене використання ядерної зброї на полі бою відповідно до раціональних воєнних стратегій – для зламу оборони та знищення других ешелонів військ, що наступають, є неможливим за відсутності стабільного фронту, мобільності й розосередженості військ.

Це означає, що російські погрози ядерною зброєю на адресу України не можуть бути нічим іншим, ніж шантажем, або, в найгіршому випадку, демонстративним ударом без воєнного сенсу. Але така «демонстрація» водночас стане кардинальним порушенням міжнародного «ядерного порядку», який РФ воліє не руйнувати.

Крім того, демонстративний ядерний удар проти України був би ризикованим для РФ через низку невизначеностей щодо безпосередніх наслідків.

По-перше, такий удар не може гарантувати РФ капітуляцію України, також він не може змінити ситуацію на полі бою. Вибух тактичної ядерної зброї на відкритій місцевості у безхмарну погоду можна побачити за кілька десятків кілометрів. Ті, хто не побачить, дізнаються з новин. Психологічний ефект від ядерного удару по цивільних об'єктах після руйнувань українських міст звичайною російською зброєю може бути прямо протилежним – тільки збільшити волю України до перемоги.

По-друге, РФ не має засобів гарантованого нанесення демонстративного ядерного удару без ризику автоматичної ескалації війни поза межі України. Завдати удар можна бомбою, скинутою з літака, крилатою ракетою, балістичною ракетою. Літаки й крилаті ракети можуть бути і, щонайшвидше, будуть збиті українськими ППО. Тому високим є ризик того, що бомба або боезаряд не вибухне і потрапить під контроль України у пошкодженому або навіть непошкодженому вигляді.

Крилаті ракети, які РФ ще має в достатній кількості, – це ракети, призначені для важких бомбардувальників, що належать до стратегічних ядерних сил. Проте якщо стратегічний бомбардувальник оснащується для вильоту з ядерною зброєю на борту, це означатиме можливість його використання у глобальній ядерній війні. У такому разі реакція США стає неминучою.

Щодо балістичних ракет є свої невизначеності. Балістичний варіант ракет «Іскандер» і «Кинджал» збити важко через їхню велику швидкість. З іншого боку, щоб оснастити «Іскандер» для ядерного удару, треба порушити домовленість із США щодо розташування тактичної ядерної зброї на центральних базах зберігання. Та сама проблема постає взагалі для будь-яких нестратегічних систем, зокрема крилатих «Іскандерів» і морських «Калібрів», які до того ж можна збити українськими засобами ППО.

«Кинджал» є авіаційною зброєю, тому обмеження щодо розміщення ядерних боезарядів у центральних базах зберігання можуть не застосовуватися. Проте сама ця система є новою, вона не відпрацьована для впевненого виконання ядерних місій. Літаку МіГ-31, з якого запускається подібна до балістичного «Іскандера» ракета, для нанесення удару треба дістатися до кордонів України, де він може бути збитий засобами ППО.

По-третє, навіть демонстративне застосування ядерної зброї не гарантує відсутності реакції з боку НАТО. Дійсно, РФ зуміла переконати Альянс, що його безпосередня участь у війні на боці України призведе до «непередбачуваних наслідків» з вірогідною ядерною ескалацією. Водночас на саміті НАТО в березні 2022 р. було ухвалене колективне рішення надати Україні засоби захисту військ від хімічної, біологічної зброї та радіаційного ураження. Було заявлено, що в разі застосування РФ хімічної або біологічної зброї матиме місце колективна відповідь НАТО (Wilkie, 2022). Зрозуміло, що в разі застосування РФ ядерної зброї колективна відповідь також буде.

Отже, застосування РФ ядерної зброї проти України стало би відвертим порушенням міжнародного «ядерного порядку» і визнанням російської поразки у звичайній війні. Таке застосування не дало би Росії бажаного для неї результату щодо позбавлення України здатності досягти перемоги на полі бою та її партнерів – готовності надавати для цього необхідну допомогу. Поразка РФ після використання ядерної зброї стала би значно гіршим для неї результатом, ніж поразка у звичайній війні. Це гарантовано створить для російського керівництва ту саму неприйнятну загрозу стратегічного характеру, якої воно намагається уникнути.

Наступальний за своєю природою ядерний шантаж із боку РФ, на відміну від оборонного за своєю природою ядерного стримування, не надає російському керівництву варіантів стратегічного виграшу. З раціонального погляду РФ мала би відкинути політику шантажу і повернутись у межі глобального ядерного порядку. Проте раціональність необов'язково є єдиною основою ядерної політики РФ, сформованої режимом Володимира Путіна.

Висновки

Відносини між меншістю країн, що володіють ядерною зброєю, і більшістю країн, що нею не володіють, утворюють систему міжнародних зобов'язань, котрі можуть бути визначені як глобальний ядерний порядок. У його межах ядерні арсенали заморожені в кількісних показниках і поступово скорочуються, що через певний час може зробити світ вільним від ядерної зброї. Доки ядерна зброя існує, практично єдиний раціональний варіант її застосування – для захисту самих ядерних країн одна від одної. Винятком є ситуація нападу на ядерну країну з боку неядерної у союзі з іншою ядерною країною (Китай проголошує, що не має у своїй ядерній доктрині такого виключного випадку). Крім того, США і РФ допускають використання ядерної зброї в разі застосування проти них біологічної і хімічної зброї.

Воєнна доктрина РФ не виключає першого ядерного удару проти неядерної країни незалежно від того, чи діє така країна спільно з іншою ядерною. Критерієм застосування є агресія чи напад, що становить екзистенційну загрозу російській державі. Після широкомасштабного воєнного нападу на Україну РФ де-факто змінила критерій екзистенційної загрози на «загрозу стратегічного характе-

ру», чим знизила поріг прийнятності застосування ядерної зброї.

Важливим елементом російської безпекової політики є концепція ядерної «ескалації заради деескалації». Вона побудована на шантажі можливістю першого ядерного удару з боку РФ для досягнення перемоги в гібридній або звичайній війні. Ця концепція створює «ядерний безлад». Водночас РФ не готова до відвертої руйнації глобального ядерного порядку та приховує свої плани щодо використання ядерної зброї за офіційними доктринами, що в загальних рисах відповідають усталеним міжнародним нормам.

На початку широкомасштабного воєнного вторгнення в Україну ядерний шантаж надав РФ певні тактичні переваги. Він дозволив РФ вплинути на країни НАТО, унеможлививши їх безпосередню участь у війні на боці України. Успіх шантажу такого роду пов'язаний із тим, що він перебуває у «сірій» зоні глобального ядерного порядку, який припускає використання ядерної зброї ядерною країною у війні з неядерною, якщо на боці останньої воює інша ядерна країна. Водночас ядерний шантаж РФ провалився у спробах унеможливити надання Україні суттєвої міжнародної допомоги, включно із постачанням озброєнь і військової техніки, здатних кардинально змінити перебіг звичайної війни на користь України. Слабким місцем російського ядерного шантажу, наступального за спрямованістю, виявилася відсутність конкретного воєнного сенсу застосування ядерної зброї. Зухвалу погрозу її демонстративного застосування було сприйнято у світі як блеф.

Для підтримання дієвості ядерного шантажу РФ намагається створити штучні критерії, які легітимізують використання ядерної зброї. Зокрема, на початковому етапі широкомасштабного воєнного нападу РФ невдало намагалася переконати світ у можливості використання Україною хімічної та біологічної зброї. Наразі РФ намагається створити штучний критерій захисту власної території, до якої «зарахує» після «референдумів» тимчасово окуповані українські території.

У війні РФ проти України виявилися глобальна деструктивність російської концепції ядерної «ескалації заради деескалації», заснованої на ядерному шантажі. Проблема вимагатиме міжнародного вирішення в межах розбудови повоєнної безпекової архітектури.

Список використаних джерел

- Брифинг заместителя директора Департамента информации и печати МИД России А. А. Зайцева. (2022, 06 мая). МИД РФ. URL: https://www.mid.ru/ru/press_service/spokesman/briefings/1811952/
- В Думе заявили, что ядерный удар со стороны РФ возможен только в рамках обороны. (2022, 05 мая). Интерфакс. URL: <https://www.interfax.ru/russia/839557>
- Военная доктрина Российской Федерации, утвержденная 26 декабря 2014 года с изменениями 2018 года. (2018). URL: <http://static.kremlin.ru/media/events/files/41d527556bec8deb3530.pdf>
- Встреча Владимира Путина с Сергеем Шойгу и Валерием Герасимовым 27 февраля 2022 года. (2022). URL: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/67876>
- Встреча Владимира Путина с Советом законодателей 27 апреля 2022 года. (2022). URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/68297>
- Заседание дискуссионного клуба «Валдай». (2018, 18 окт.). URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/58848>
- Кондрашов, А. [Андрей Кондрашов]. (2015, 18 марта). *Крым. Путь на Родину*. [Фильм]. YouTube. URL: <https://youtu.be/N-tlj-T2Uc?t=5350>
- Обращение президента Российской Федерации 24 февраля 2022 года. (2022). URL: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/67843>
- Основы государственной политики Российской Федерации в области военно-морской деятельности на период до 2030 года, утвержденные указом президента Российской Федерации от 20.07.2017 г. № 327. (2017). URL: <http://static.kremlin.ru/media/acts/files/0001201707200015.pdf>
- Послание президента Федеральному Собранию Российской Федерации 1 марта 2018 года. (2018). URL: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/56957>
- Соловьев, В. [Владимир Соловьев]. (2018, 02 апр.). *Миропорядок 2018*. [Фильм]. YouTube. URL: <https://youtu.be/uC2bWSbZdQ4?t=4962>
- Учение сил стратегического сдерживания. (2022, 19 февр.). URL: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/67814>
- Что на самом деле сказал Лавров об использовании ядерного оружия в Украине. (2022, 19 апр.). *Deutsche Welle*. URL: <https://www.dw.com/ru/lavrov-ushel-ot-otveta-na-vopros-ob-ispolzovanii-yadernogo-oruzhiya-v-ukraine/a-61514496>
- International Court of Justice. *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*. International Court of Justice, advisory opinion of 8 July 1996. (1996). URL: <http://www.icj-cij.org/files/case-related/95/095-19960708-ADV-01-00-EN.pdf>
- Koch, Susan J. *The Presidential Nuclear Initiatives of 1991–1992*. (2012, September). Center for the Study of Weapons of Mass Destruction. Case Study 5. NDU Press. Washington, D.C. 72 p. URL: https://ndupress.ndu.edu/portals/68/documents/casestudies/cswmd_casestudy-5.pdf
- Liebermann, O. (2022, March 07). *US nuclear command and control aircraft have increased flights since Russia's Ukraine invasion*. CNN. URL: https://edition.cnn.com/europe/live-news/ukraine-russia-putin-news-03-02-22/h_dba866d9fbdee5f96f9a2d5babe61ee7
- O'Connor, T. (2022, May 05). *Russia Ambassador to U.S. Says NATO Not Taking Nuclear War Threat Seriously*. Newsweek. URL: <https://www.newsweek.com/russia-ambassador-us-says-nato-not-taking-nuclear-war-threat-seriously-1703968>
- Stewart, W. (2022, March 29). *Putin and his high command 'are already hunkering in secret bunkers' – after Kremlin spokesman said Russia would use nukes in face of 'existential threat'*. Mailonline. URL: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-10663553/Putin-high-command-hunkering-secret-nuclear-bunkers.html>
- The White House. *Joint Statement of the Leaders of the Five Nuclear-Weapon States on Preventing Nuclear War and Avoiding Arms Races*. (2022, January 03). URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/01/03/p5-statement-on-preventing-nuclear-war-and-avoiding-arms-races/>
- Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons of 1 July 1968 entered into force on 5 March 1970*. (1970, April 22). IAEA Information Circular/140. URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcir140.pdf>
- Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons of 7 July 2017 entered into force on 22 January 2021*. (n.d.). Official Documents System of the United Nations. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N17/209/73/PDF/N1720973.pdf?OpenElement>
- United Nations. *Memorandum on security assurances in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons*. Budapest, 5 December 1994. (1994). URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%203007/Part/volume-3007-I-52241.pdf>
- United Nations. *Protocols to the Nuclear-Weapon-Free-Zone Treaties*. (n.d.). United Nations Platform for Nuclear-Weapon-Free-Zones. URL: <https://www.un.org/nwzf/content/protocols-nuclear-weapon-free-zone-treaties>

- Liebermann, O. (2022, March 07). *US nuclear command and control aircraft have increased flights since Russia's Ukraine invasion*. CNN. https://edition.cnn.com/europe/live-news/ukraine-russia-putin-news-03-02-22/h_dba866d9fbdee5f96f9a2d5babe61ee7 [in English].
- Meeting of the Valdai Discussion Club*. (2018, October 18). <http://kremlin.ru/events/president/news/58848> [in Russian].
- Meeting of Vladimir Putin with the Council of Legislators on April 27, 2022*. (2022). <http://kremlin.ru/events/president/news/68297> [in Russian].
- O'Connor, T. (2022, May 05). *Russia Ambassador to U.S. Says NATO Not Taking Nuclear War Threat Seriously*. Newsweek. <https://www.newsweek.com/russia-ambassador-us-says-nato-not-taking-nuclear-war-threat-seriously-1703968> [in English].
- Solovyov, V. [Vladimir Solovyov]. (2018, April 02). *World Order 2018*. [Movie]. YouTube. <https://youtu.be/uC2bWSbZdQ4?t=4962> [in Russian].
- Stewart, W. (2022, March 29). *Putin and his high command 'are already hunkering in secret bunkers' – after Kremlin spokesman said Russia would use nukes in face of 'existential threat'*. Mailonline. <https://www.dailymail.co.uk/news/article-10663553/Putin-high-command-hunkering-secret-nuclear-bunkers.html> [in English].
- The Duma stated that a nuclear strike from the Russian Federation is possible only within the framework of defense*. (2022, May 05). Interfax. <https://www.interfax.ru/russia/839557> [in Russian].
- The military doctrine of the Russian Federation approved on December 26, 2014 with changes in 2018*. (2018). <http://static.kremlin.ru/media/events/files/41d527556bec8deb3530.pdf> [in Russian].
- The White House. *Joint Statement of the Leaders of the Five Nuclear-Weapon States on Preventing Nuclear War and Avoiding Arms Races*. (2022, January 03). <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/01/03/p5-statement-on-preventing-nuclear-war-and-avoiding-arms-races/> [in English].
- Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons of 1 July 1968 entered into force on 5 March 1970*. (1970, April 22). IAEA Information Circular/140. <https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/1970/infcirc140.pdf> [in English].
- Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons of 7 July 2017 entered into force on 22 January 2021*. (n.d.). Official Documents System of the United Nations. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N17/209/73/PDF/N1720973.pdf?OpenElement> [in English].
- United Nations. *Memorandum on security assurances in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons*. Budapest, 5 December 1994. (1994). <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%203007/Part/volume-3007-I-52241.pdf> [in English].
- United Nations. *Protocols to the Nuclear-Weapon-Free-Zone Treaties*. (n.d.). United Nations Platform for Nuclear-Weapon-Free-Zones. <https://www.un.org/nwzf/content/protocols-nuclear-weapon-free-zone-treaties> [in English].
- United Nations. *UN General Assembly Resolution 2028 (XX). Non-proliferation of Nuclear Weapons adopted on 19 November 1965*. (1965). <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Disarm%20ARES2028.pdf> [in English].
- United Nations. *UN General Assembly Resolution 3314 (XXIX) adopted on 14 December 1974*. A/RES/3314. (1974). <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/739/16/IMG/NR073916.pdf> [in English].
- United Nations. *UN Security Council Resolution 255 (1968) adopted on 19 June 1968*. (1968). Official Documents System of the United Nations. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/248/36/PDF/NR024836.pdf> [in English].
- United Nations. *UN Security Council Resolution 984 (1995) adopted on 11 April 1995*. (1995a). <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N95/106/06/PDF/N9510606.pdf> [in English].
- United Nations. *Letter dated 6 April 1995 from the Chargé d'affaires a.i. of the Permanent Mission of the United States of America to the United Nations addressed to the Secretary-General*. A/50/153, S/1995/263. (1995b). General Assembly Security Council. <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Disarm%20S1995263.pdf> [in English].
- United Nations. *Letter dated 6 April 1995 from the Permanent Representative of China to the United Nations addressed to the Secretary-General*. (1995c). General Assembly Security Council. <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Disarm%20S1995265.pdf> [in English].
- United Nations. *Letter dated 6 April 1995 from the Permanent Representative of France to the United Nations addressed to the Secretary-General*. A/50/154, S/1995/264. (1995d). General Assembly Security Council. <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Disarm%20S1995264.pdf> [in English].
- United Nations. *Letter dated 6 April 1995 from the Permanent Representative of the Russian Federation to the United Nations addressed to the Secretary-General*. A/50/151, S/1995/261. (1995e). General Assembly Security Council. <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Disarm%20S1995261.pdf> [in English].

- United Nations. *Letter dated 6 April 1995 from the Permanent Representative of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the United Nations addressed to the Secretary-General*. A/50/152, S/1995/262. (1995f). General Assembly Security Council. <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Disarm%20S1995262.pdf> [in English].
- U.S. Department of Defense. *Nuclear Posture Review*. (2018, February). Office of the Secretary of Defense. <https://media.defense.gov/2018/Feb/02/2001872886/-1/-1/1/2018-NUCLEAR-POSTURE-REVIEW-FINAL-REPORT.PDF> [in English].
- Vladimir Putin meeting with Sergei Shoigu and Valery Gerasimov on February 27, 2022. (2022). <http://www.kremlin.ru/events/president/news/67876> [in Russian].
- What Lavrov actually said about the use of nuclear weapons in Ukraine. (2022, April 19). *Deutsche Welle*. <https://www.dw.com/ru/lavrov-ushel-ot-otveta-na-vopros-ob-ispolzovanii-yadernogo-oruzhiya-v-ukraine/a-61514496> [in Russian].
- Wilkie, C. (2022, March 24). *Biden says U.S. would 'respond' to Russia if Putin uses chemical or biological weapons*. CNBC. <https://www.cnbc.com/2022/03/24/biden-says-us-would-respond-to-russia-if-putin-uses-chemical-or-biological-weapons.html> [in English].